Э.И. САФИНАНЫҢ «ТАТАРЧА-РУСЧА-ЛАТИНЧА КОШ АТАМАЛАРЫ СҮЗЛЕГЕ» (фәнни редактор: филология фәннәре докторы А.Ә. Тимерханов; бәяләүчеләр: биология фәннәре докторы И.И. Рәхимов, филология фәннәре докторы Ә.Ш. Юсупова. – Казан: ТӘһСИ, 2018. – 184 б.) ТУРЫНДА

Мәгълүм булганча, татар телендә беренче терминологик сүзлекләр XIX гасыр ахырында төзелә башлый. Бу өлкәдә беренче тәҗрибә булып К. Насыйриның «Истиляхате җәгърәфия»се (1890) санала. Бүгенге көндә төрле фән тармакларына караган күп кенә терминологик сүзлекләр дөнья күрде. Аларның бер өлешен биология терминнары сүзлекләре алып тора. Мәсәлән, «Русча-татарча биология терминнары сүзлеге» (Казан, 1972; 1985), «Биологиядән русча-татарча аңлатмалы сүзлек» (Казан, 1998), «Азбука природы: Насекомые: Русско-татарский, татарско-русский словарь биологических терминов» (Казан, 1997), «Азбука природы: Птицы: Русско-татарский, татарско-русский словарь биологических терминов» (Казан, 2001), «Азбука природы: Млекопитающие: Русско-татарский, татарско-русский словарь биологических терминов (Казан, 2001)», «Азбука природы: Рыбы: Русско-татарский, татарско-русский словарь биологических терминов» (Казан, 2001). Бу сүзлекләргә әлеге фәннең төп тармакларына – ботаника, зоология, анатомия, физиология, цитология, биотехнологиягә караган атамалар тупланган. Биология терминнары бүгенге көндә, кайбер тармакларны исәпкә алмаганда, инде формалашкан төгәл системаны хасил итә. Әмма аерым тематик төркемнәрне өйрәнү озак еллар дәвамында эшкәртелеп килгән өлкәләрдә дә төгәлсезлекләр булуын күрсәтә. Шуңа да тармак атамаларын камилләштерүдә, системага салуда терминологик сүзлекләрнең роле бәяләп бетергесез.

Э. Сафинаның «Татарча-русча-латинча кош атамалары сүзлеге» борынгыдан таныш булган һәм телгә яңа кереп килә торган атамаларны теркәве белән генә түгел, ә орнитонимнар системасында булган җитешсезлекләрне ачыклап, берничә кошның бер үк исем белән аталуы, ягъни «атамасызлык» һәм тәрҗемәсез атамаларны куллану мәсьәләләрен хәл итүе белән кыйммәтле. Мәсәлән, элегрәк төрле чыганакларда бер үк атама белән теркәлгән *тиркушка, веретенник, песочник* һәм *тетерев, куропатка* орнитонимнарының татар телендә үз эквивалентлары күрсәтелә: *тиркушка – сакаллы шөлди, веретенник – саз шөлдие, песочник – ком шөлдие, тетерев – озан, урман тавыгы, куропатка – көртлек, кыр тавыгы*. Кайбер алынма терминнар урынына да татарча яңгырашлы атамалар тәкъдим ителә: *деряба – баркылдык, зонотрихия – кәләпүшле чыпчык.* Шунысы әһәмиятле: автор яңа атамаларны сайлаганда татар теленең сүз ясау мөмкинлекләреннән файдаланган, диалектларга, башка төрки телләргә мөрәҗәгать иткән.

Сүзлектә 1700 дән артык орнитоним 255 ояга тупланган. Иң элек төп атама һәм аның рус телендәге эквиваленты күрсәтелгән. Диа-

лекталь атамалар булганда, төп сүздән соң алар да санап кителгән. Аннан ояга алфавит тәртибендә составында әлеге сүз булган башка орнитонимнар теркәлгән, аларның латинчасы бирелгән:

КАРЛЫГАЧ, *диал.* айрықойрық (*перм.*), аеркойрык (*гәй.*), кәмәцә (*төм.*, *тбл.*), чәберчек (*нокр.*), қанқарлыйқ (*твр.*), қарлиғач (*перм.*, *тара.*), қарлуғас (*злт.*), қарлуғац (*том.д.*) Ласточка

КАРЛЫГАЧ КОШЛАР Ласточковые *Hirundinidae*

Авыл карлыгачы Ласточка деревенская *Hirundo rustica*

Агач карлыгачы, елга карлыгачы Ласточка древесная, ласточка речная *Tachycineta bicolor*

Ак маңгайлы карлыгач Ласточка белолобая *Petrochelidon purrhonota*

Биологик систематикада гомумкабул ителгән латин атамаларын күрсәтү орнитонимнарны төгәлләштерү, системага салу максатына хезмәт итә, чөнки төрле чыганакларда бер үк кошның төрле исем астында теркәлү очраклары күзәтелә.

«Отряд һәм семьялык исемнәре», татар һәм рус телләрендәге төп орнитонимнар исемлекләре, «Татар диалектларында һәм сөйләм телендә кулланылган орнитонимнар» бүлекчәләре сүзлек эчендә сүзлек рәвешендә эшләнгән. Отряд һәм семьялык исемнәрен төп сүзлек өлешеннән тыш аерым бүлекчәдә карау, безнеңчә, үзен аклый. Тикшеренүләргә карганда, татар телендә классификация терминнары өлкәсендә системасызлык күзәтелә. Әлеге терминнарны өстәмә сүзлекчәгә теркәү аларның телдә махсус чаралар белән ясалуын, билгеле бер системада булуларын күрсәтүне максат итә һәм махсус әдәбиятта да дөрес куллануга ярдәм итәр дип көтелә. Диалекталь атамаларны, татар телендәге төп орнитонимнарны аерып бирү дә сүзлек белән эшләүне җиңеләйтә, тел байлыгын ачып бирүгә хезмәт итә. Рус телендәге төп орнитонимнар һәм русча-татарча кош атамалары исемлеге рус телендә сөйләшүче укучыларга да кирәкле атаманың татар телендәге эквивалентын табуны җиңеләйтә. Орнитонимлы сынамышлар, мәкаль-әйтемнәр, канатлы сүзләр сүзлеккә туплаган мәгълүматны милли мәдәни компонент белән баета. Киләчәктә атамаларга аңлатмалар да бирелсә, сүзлекнең кыйммәте, безнеңчә, тагы да артачак.

Э. Сафинаның «Татарча-русча-латинча кош атмалары сүзлеге» уңай бәяләнергә хаклы. Монда бай материал җентекләп тикшерелеп теркәлгән, системага салынган. Ул телчеләр, сүзлекчеләр, тәрҗемәчеләр, укытучылар, биологлар, орнитологлар өчен генә түгел, гади кулланучы өчен дә файдалы һәм мәгълүматлы чыганак булып хезмәт итәчәк.

Галимова Ольга Николаевна,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының лексикография бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре